

A LIRASÁG LEHETŐSÉGEI

Különös, a magyar irodalomban mondhatni rokontalan művészet a Krúdy Gyuláé. A hangnem, az írói magatartás teszi azzá mindenekelőtt. Nem utolsósorban pedig: valóság és illúzió, jelen és múlt, pontos megfigyelés és impresszionista látomás, nagyvárosi életérzés és nyíri csend, nemzeti és európai, realizmus és romantika, hagyomány és modernség egygyefonódása.

Innen művelnek ritka ragyogása, ezért olyan sok színt a tematikában egyébként nem változatos Krúdy.

Es még valamiért: líraisága miatt. Talán leglíraibb epikus a magyar irodalomnak. Olyannyira az, hogy a hagyományos műfajelméleti kategóriákkal nem is tudjuk megközelíteni hatalmas életművét, nem tudjuk megfejteni regényeinek, novelláinak varázslatos hangulatait. Kivételes nyelvi érzékenységről tanúskodó szókapcsolásainak ízeit. Találósan írta róla negyven esztendővel ezelőtt Schöppflin Aladár: „...Egy zseniális cigányprímáshoz lehetne hasonlítani, aki nem tudja vagy nem akarja tudni, hogyan muzsikálnak mások...”

A Krúdy-regény nem úgy regény, ahogy azt addig megszoktuk. Némi túlzással azt is mondhatjuk: inkább líra, mint epika, hisz nincsen jól meghatározható cselekménye, színtere s a szokványos szerkezeti sémák sem illenek rá. Krúdyt magát parafrazálva: művei olyanok, mint azok a dalok, amelyeket sohasem énekelnek végig. Mintha egy pillanatnyi érzés, pillanatnyi hangulat szolgálna ihletforrásul, mintha minden kiszámítottság nélkül bánna hőseivel és mintha „véletlenül” tenne pontot különös történetei végére. Pályájának első időszakában írott művei meghitt, múlt időket megelevenítő csendes emlékezők. Minduntalan fel-feltörő emlékek készítik Szindbádot (ezt az Ezeregyéjszaka meséiből kölcsönzött hőst) arra, hogy csak úgy céltalanul útrakerelkedjék, bebárangoljon isten háta mögötti helyekre. Krúdy hősei számára ugyanis nem az a fontos, ami velük történik, hanem az, amit belsőleg, érzelmi síkon átélnek. Az, amit egy régen látott tárgy, múltba vesző hang bennük felidéz. A már-már elhomályosuló, messzeségből felszálló emlékképek. Ezért van az, hogy Krúdy gyakran valósággal belefeledkezik a helyzet kínálta hangulatba, s maga a történés feloldódik az érzelmek áradásában. Valahogy úgy, ahogy a Szindbád-történetek alábbi részletében érezzük.

„Szindbád már régen elfelejtette a határszéli kis kocsmát, ahol egy havas téli estén üldögélt, piros bort ivott és a kocsmáros leányának, Fánikának udvarolgatott. Elfelejtette, mert csaknem egy hónap múlt el azóta, és néha visszhangzott lelkében a dal, amikor magányos sétán életről, halálról, nőkről és egyéb szomorúságokról gondolkodott. Magányosan mendégélve, késő éjszaka, alvó házak, alvó fák között, a lelkében, mint a buborék csendes tó vizén, felhangzott egy dalocska, amit a téli estén a határszéli csárdában piros bor mellett énekeltek a leányka, akinek nevét elfeledvén, mint »kismadár»-ról emlékezett meg magában. A »kismadár» és a színészkedő igaz-

gató — Ferenc páter, amint az asztalnál dalolva, egyet-egyet horkantott... Künn sűrű hóesés, amely csöndes, mintha régi sírok felett hullana a hó. És a tízedik lépésnél már újra elfelejtette Szindbád a dalt, az igazgatót és a kismadár-t.”

Minden csak azért történik, hogy beleringsasson a hőstől eltöltött (melankolikus) hangulatba, mindent a megszéplítő emlékezés rózsaszínű fátyolán át látunk, érezzük.

Ez babonáz meg nagy hírd regényében, A vörös postakocsiban, ezért nevezte annak idején Ady „könnyes, drága gyönyörű könyv”-nek Krúdyt az est a művét.

Es milyen árulkodó a Krúdy-művek hangulata! Mennyire kiérezzük az író lírai vallomásaiból a szemléletében végbement átalakulást! Ezek műva, amikor ismét beleülteti külön ütasait a kopott batárba, szinte jelképesen érzékelteti az olvasóval az egykori ábrándok szerteoszlását: „A tar őszi gallyak elsodorták a postakocsis büszke kúrtókalapját, lélni lehetett, hogy a kerék felmondja a szolgálatot. Ősz van, messzi tájon ásit a bánat és életunalom; az árok fakó bokrain versenyt fut a vörös postakocsi árnyéka, míg egyszer végképpen eltűnik az árnyék.” (Őszi utazások a vörös postakocsin.)

Krúdy nem úgy epikus, mint Jókai vagy Mikszáth. A mese, a történés másodlagos, s a cselekményt nagyon gyakran lírai kitérők szakitják meg. Így aztán regényei egymáshoz lazán kapcsolódó novellafüzérek. Hangulatos tablók sorozata. Nemegyszer személyes lírai önkitérülések. Máskor a lírai hangnem a lélektani remeklésnek lesz az eszköze (Asszonyosságok díja), utolsó nagy alkotásaiban pedig a szubjektív vallomást realisztikusan megrajzolt helyzetekbe, élet-és zsánereképekbe sűríti. Még pontosabban: líraian megragadott környezet-, illetve korrajza. Az első korszak műveitől eltérően, a Bol-dogult úrilikoromban című regényében például finom megfigyelések seregével tudja elevenné tenni a mindennapok idilljét. Konkrétan fogalmazva: a nagyvárosi életforma bensőséges líraiságát. Egy asszaltársági beszélgetéssel egész életformát hoz közel, s az ablaktáblák mögött megvillanó rengőringatólóp hópelyhek még a más-világról is üzenetet hoznak.

A XIX. századi betyárvilágot idéző, most újrakiadott kisregénye az epikai eladásmód elötérbe kerüléséről tanúskodik. Az epikum lírai lehetőségeiről. (Bózza Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében. Kriterion, 1973.)

A nyelvi-stiláris díszitettséget mindinkább levethető, az érzelmek partatlan áradását egyre jobban visszafogó Krúdy szólal meg az 1923-ban megjelentetett regényben. A dércsüpte remek szomszédságában születik meg a Bózza Sándor, akkor, amikor az író úgy látja a világot, mint pár évvel ezelőtt egyik hőse: a szép hosszú őszök áttetsző tisztaságában. Hig-gadtanban, kiegyensúlyozottan. Illúziók nélkül.

A nyugodt szemlélődés letisztultságával néz körül Krúdy már a Napraforgóban (1918), lehetőleg tárgyias megelevenítéssel. A természet jól megfigyelt látványa, jelenségei — vadszőlős tornácok, iodros vízfolyások, játszi kéményfüstök — éjtik meg, válnak a líraiság forrásává.

S mint a Rózsa Sándorban is: epikusan.

Színes, kiszínezett külön történeteket fűz egymásba Krúdy a császárt kísérő, Kossuthra esküdő betyárokról, Rózsa Sándor bujdosásáról, raboskodásáról. Legfeljebb a főhős személye fogja egybe az egyes epizódokat.

Az utolsó évtized műveiben megfigyelhető kiegyensúlyozottság itt is szembetűnő, úgyszintén az a fajta ellentétezés, amelyre cikkem elején utaltam. A romantikus író patetikusságával festi Rózsa Sándornak és társainak pompás szegedi bevonulását („Gyönyörű felvonulás volt ez: betyáros, de fegyelmezett; színpadias, de szívet dobogtató. A legények kalapja mellett reszketett az árvalányhaj. Egyik legény se volt rongyos vagy züllött külsejű. Ragyogott mindegyik, mintha skatulyából húzták volna ki. S honnan tudta Rózsa Sándor seregét így felszerelni? Senki se kérdezte tőle, ő maga nem mondta senkinek. Olyanok voltak az idők, hogy senkinek se jutott eszébe tudakozódnni arról, hogy mi történt tegnap. Mindenki azt kérdezte, hogy mit hoz a holnap.”), hogy aztán a lemeztelenített igazság közvetlenségével a betyárromantika alkonyát is bemutassa. Emberközlelől, illúzióktól mentesen. („Honnan jöttek elő megsárgulva, mint az őszi falevél; behavazva, mint a titkokat rejtő sírhalmok? Egyszerre csak itt voltak!

Jöttek sugdolózva, mint az őszi eső, amely meg-megáll, mintha lopkodó útjában akadályra bukkanna. Jöttek, mint a félnék vadgalambok, amelyek Szent Mihály napja után csapatosan mennek az élelmük után. Jöttek, mint a kísértetek a kémény háta mögül, az álmoskönyvből, az ótemetőből. Leverte őket a szél a fatetőkrol, ahová már régen felhurkolták magukat. Füst kesernyés szagát hozták a szavukban, régi betyárok zsírját a csizmájukon, lekonyult árvalányhaját a kalapjuk mellett...

Összeállott még egyszer a régi összeszokott banda. De vajon nem remeg-e kezükben a vonó? Van-e még ereje a rozsdás fokosnak? Tigriskarma a szívnek?

Sándor bácsi volt már valójában Rózsa Sándor, nemcsak a népnyelven, hanem testileg-lelkileg megöregedett. Csak a szeme volt még a régi, amint a kivénült betyárok felett szemlét tartott.”)

Olyan ez, mint Szindbád estéje vagy a vörös postakocsi őszi kalandjainak színtere. Akárcsak Szindbád—Krúdy, a puszták egykori fejedelme is „kiesett a régi szép időkből”, neki is tudomásul kell vennie az élet realitását. Ugyanakkor előképe is bizonyos mértékben a Rózsa Sándor Krúdy ezutáni történelmi regényeinek: cselekményszövésben, epikai jellegben, s a fantázia mögött fel-felsejlő életességben.

Az epikainak és a lírainak abban a sajátos egymásratalálásában, amely utolsó, címében is kifejező novellagyűjteményében (Az élet álom) teljesedik majd ki, és amely a XX. századi modern magyar próza egyik legjellemzőbb sajátja lesz.

KOZMA DEZSŐ